

BİR PRAKSİS ALANI OLARAK SU HAKKI

Ömür Kurt

Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Özet: Kapitalizmin geldiği aşamada piyasalaşma süreci, “doğanın metalaştırılmasına” kadar uzanmıştır. Su kaynakları da piyasalaşmanın hedefindedir. Ancak bu süreç karşı mücadeleleri de yaratmıştır. Bu çalışmada, piyasalaşma sürecini anlamak için, Harvey’nin *mülksüzleşme yoluyla birikim* kavramından yararlanılmış ve karşı mücadelelerin bu kavramın açıkladığı birikim süreçleri tarafından tetiklendiği savunulmuştur. Bunu yaparken, özel olarak ise, Türkiye’deki HES karşıtı direnişler incelenmiştir. Emegin yeniden üretim alanlarının metalaşmasına karşı çıkma ile doğayı savunma, kolektif nitelikli bu mücadelelerde birleşmektedir. Ancak hakim insan hakları paradigması, hak öznesi olarak birey temelli liberal kurama dayandığından kolektif hak mücadelelerini açıklamakta eksik kalmaktadır. Bundan ötürü, bu çalışmada, emek eksenli alternatif bir hak kavramsallaştırmasının genel hatları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın savı, su hakkını talep etmenin anlamlı olduğu, ancak su hakkı mücadelesinin sadece bir insan hakları sorunu olmadığı yönündedir. Zira, hak kavramı üzerinde mücadeleye dahil olan çeşitli aktörlerce verilen hegemonya mücadelesi nedeniyle, konu emek-sermaye mücadelesi içinde cereyan etmektedir. Çalışmada hegemonya mücadelesinin bir unsuru olarak ülkemizdeki HES mücadelelerinde yer alan çeşitli örgütlenmeler incelenmiş; böylelikle hegemonya mücadelesinin ana eksenlerini ortaya koymak suretiyle genel bir resim sunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: su hakkı, kolektif haklar, HES mücadeleleri, mülksüzleşme yoluyla birikim, hegemonya.

Abstract: The process of marketization has extended to the “commodification of nature”, including water resources, in today’s capitalism. However, this process has also created counter-struggles. This paper tries to understand the process of marketization by utilising David Harvey’s concept of *accumulation by dispossession*. With a specific reference to the resistances against hydro-electric plants in Turkey, it is argued that counter-struggles have been triggered by such processes of accumulation by dispossession. Opposition against the commodification of the spheres of reproduction of labor and the defence of nature are unified within these collective struggles. Mainstream paradigm of human rights cannot satisfactorily explain struggles for collective rights since it relies on individual-oriented liberal theory in defining the subjects of rights. Therefore, an outline of an alternative labor-oriented conceptualization of rights is needed. This paper argues that struggles for the right to water are not only a matter of human rights. Since the concept of rights itself is subjected to hegemonic struggles by several actors, such struggles take place within the general conflict between capital and labor. In this paper, several actors have been examined within the context of the main axes of such hegemonic struggles in order to reveal an overall picture.

Keywords: the right to water, collective rights, anti-HPPP struggles, accumulation by dispossession, hegemony.

GİRİŞ

Kapitalist sistemde, sisteme içkin sermaye birikimi mantığının sonucu olarak, sermaye, piyasa mantığına tabi hale getirilecek yeni alanlar yaratmak durumundadır. Bu bağlamda, neoliberal dönemde, birikim krizine yanıt olarak, önceden piyasa kurallarına tabi olmayan birçok alan sermaye birikimine açılmıştır.

Bu sürecin en çarpıcı yanlarından biri, doğanın piyasa tarafından sınır tanımadan işgalidir. Ercan'ın (2011) deyimiyle, özellikle AKP iktidarında doğanın sermaye olarak dönüştürülmesi büyük ivme kazanmıştır. Bu saldırı, sermaye birikiminin önündeki engelleri ortadan kaldırmayı hedeflerken, doğanın kavramsallaştırılmasını da dönüştürmeyi öngörmüş; Dünya Bankası tarafından “doğa sermayesi” kavramı kullanıma sokularak, *doğal sermaye*, beşeri sermaye, sosyal sermaye ve mamul ürünlerin yanı sıra bir ülkenin refahını oluşturan unsurlardan sayılmış; hatta koruma altındaki alanlar dahi doğa sermayesine dâhil edilmiştir.¹

İşte bu şekilde doğa da, piyasa mantığının sınır tanımadan yaşamın her alanına sızdığı işgalden payını almıştır. Doğanın bir parçası olan “su”yun ticarileştirilmesi de, bu piyasalaşma sürecinin parçalarındandır. Bunun ülkemizdeki en yakın örneklerinden biri son dönemde büyük ivme kazanan hidroelektrik santral (HES) inşaatlarıdır. İnşaat Mühendisleri Odası Su Yapıları Kurulu tarafından hazırlanan “Türkiye’de Hidroelektrik Enerji ve HES Uygulamalarına Genel Bakış” başlıklı rapora göre, Mart 2011 tarihine ait Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (DSİ) verilerine göre ülkemizde tüzel kişilerce geliştirilen HES projeleri 1215 adedi bulunmuş olup, bunların %30’una tekabül eden 370 adedi ekolojik değeri en yüksek olan Doğu Karadeniz Havzasında gerçekleştirilecektir (İMO Su Yapıları Kurulu, 2012: 26).

Ancak bu işgal süreci, karşımıza yeni mücadele alanları da çıkarmaktadır. Örneğin çeşitli yörelerde HES inşaatlarına karşı yürütülen ve “HES karşıtı mücadeleler” olarak bilinen direnişler ortaya çıkmış, su hakkı yoğun biçimde tartışılmaya başlanmıştır.

Bu çalışmada “su hakkı” kavramı eleştirel bir analize tabi tutulacaktır. Bu ihtiyacın duyulmasının sebebi, hak kavramının içinde yaşadığımız sosyo-ekonomik sistemden ayrı düşünülemez olmasıdır. Bu bağlamda, öncelikle suyun piyasalaşması saldırısının arka planı incelenecektir. Esasen doğanın bir parçası olması itibarıyla bir mal olmayan su alanlarının ticari bir mal olarak değerlendirilmesini, kısaca suyun ticarileştirilmesini hedefleyen bu süreç, kapitalizmin doğayı metalaştırmasının bir parçasıdır. Bu bağlamda “metalaşma” kavramı ve metalaşmayı hızlandıran el koyma süreci kısaca açıklanacaktır. Bu noktada, Harvey’nin (2004) sermaye dolaşımını incelerken kullandığı “mülksüzleşme yoluyla birikim” kavramının el koyma süreçlerini, özelde de suyun piyasalaştırılması saldırılarını anlamak açısından açıklayıcı olduğu savunulacaktır.

Ardından, uluslararası insan hakları sisteminde su hakkının yerinin ne olabileceği üzerine yapılan değerlendirmelere değinilecektir. Bu tartışma yalnızca hukuki bir tartışma olarak ele alınmayacaktır; zira suyun bir hak olarak ele alınması hususunda dahi bir konsensüs mevcut olmayıp, suyun bir hak mı, yoksa ihtiyaç

¹ “Natural Capital Accounting” (<http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/TOPICS/EXTSDNET/0,,contentMDK:23168586~pagePK:64885161~piPK:64884432~theSitePK:5929282,00.html>, 25.01.2011).

mı olarak kavranması gerektiği hususunda sürmekte olan bir tartışma söz konusudur. Bu tartışma insan haklarının kapsamı tartışmasından öte bir şeyi ifade etmektedir. Suyun bir “hak” değil “ihtiyaç” olarak tanımlanması suyun metalaşmasını ve özelleştirilmesini meşrulaştırmaktadır (Kartal, 2009: 67). Bu anlamda suyun hak mı ihtiyaç mı olduğu tartışması, farklı yaklaşımların yol açtığı sosyal ve siyasal sonuçlarla birlikte ortaya konulacaktır.

Bu çalışmanın konuya yaklaşımı, suyun bir hak olarak kabul edilmesi gerektiği; ancak su hakkı kavramsallaştırmasının egemen insan hakları paradigmasının çerçevesini aşması gerektiğidir. Zira örneğin HES direnişlerini egemen insan hakları çerçevesinde açıklamak yetersiz kalacaktır. Bu direnişlerde söz konusu olan kolektif mücadeledir. Kolektif öznenin söz konusu olduğu bu mücadeleyi, hak sujesini bireysel düzlemde tarif eden egemen liberal insan hakları paradigması açıklayamamaktadır. Hak kavramı içinden konuşacak olursak, bu mücadeleyi açıklamak için *kolektif hak* kavramını çağırmak gerekir. Bu nedenle emeğin yeniden üretimine referans veren bir kolektif hak kavramsallaştırması bu çalışmanın bir diğer bölümünü oluşturacaktır. Zira bu mücadelelerin konusu, ilkel birikim sürecinde doğa sermaye tarafından metalaştırılırken, emeğin geçim kaynaklarının metalaştırılması, emeğin yeniden üretiminin engellenmesidir.

Ancak su hakkına referansla verilen HES karşıtı mücadelelere dahil olan öznenin hepsi hak mücadelesinden aynı şeyi anlamamakta ve bu kavrayış farklılıkları nedeniyle, dünyada ve Türkiye’de su hakkı mücadelelerinde bölünme, çatışma ve hiyerarşiler söz konusu olmaktadır (Yılmaz, 2010). En genel anlamda bu bölünme eksenini kapitalizmin sorunsallaştırılıp sorunsallaştırılmaması çizmektedir. Mücadelenin nasıl şekilleneceği konusunda temel eksenini bu farklılığın çizdiği bir hegemonya mücadelesi söz konusudur. Bu bağlamda Türkiye’deki mücadele tablosundaki eksenler, genel hatlarıyla ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Sonuç olarak bu çalışma, böyle bir izlek içinde, *su hakkı* özelinde kolektif hakkı tekrar düşünmeyi denerken, bu denemeyi praksis ve praksişi doğuran tarihsel bağlam içinde yapmaya çalışacaktır.

I. SUYUN PİYASALAŞTIRILMASININ ARKA PLANI

Ülkemizde HES inşaatları yoluyla suyun piyasalaşmasının yolunu açan en önemli yasal düzenlemeler, 4628 sayılı “Elektrik Piyasası Kanunu” ile bu kanuna istinaden çıkarılan “Elektrik Piyasasında Üretim Faaliyetinde Bulunmak Üzere Su Kullanım Hakkı Anlaşması İmzalanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik”tir.

20 Şubat 2001 tarihinde kabul edilen 4628 sayılı yasa, enerjide özelleştirmenin ve piyasalaştırmanın önünü açmıştır. Yasanın ilk maddesinde ifade edildiği üzere:²

Bu Kanunun amacı; elektriğin yeterli, kaliteli, sürekli, düşük maliyetli ve çevreyle uyumlu bir şekilde tüketicilerin kullanımına sunulması için, rekabet ortamında özel hukuk hükümlerine göre faaliyet gösterebilecek, mali açıdan güçlü, istikrarlı ve şeffaf bir elektrik enerjisi piyasasının oluşturulması ve bu piyasada bağımsız bir düzenleme ve denetimin sağlanmasıdır.

² “Elektrik Piyasası Kanunu” [2001] (<http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4628.html>, 10.04.2012).

Bu Kanun; elektrik üretimi, iletimi, dağıtımı, toptan satışı, perakende satışı, perakende satış hizmeti, ithalat ve ihracatı ile bu faaliyetlerle ilişkili tüm gerçek ve tüzel kişilerin hak ve yükümlülüklerini, Elektrik Piyasası Düzenleme Kurumunun kurulması ile çalışma usul ve esaslarını ve elektrik üretim ve dağıtım varlıklarının özelleştirilmesinde izlenecek usulü kapsar.

Bu kanuna istinaden, 2003 yılında çıkarılan “Elektrik Piyasasında Üretim Faaliyetinde Bulunmak Üzere Su Kullanım Hakkı Anlaşması İmzalanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik” ile beraber, ilgili kanun çerçevesinde, halen piyasada faaliyet gösteren veya gösterecek tüzel kişiler tarafından, hidroelektrik enerji üretim tesisleri kurulması ve işletilmesine ilişkin lisanslar için DSİ ve tüzel kişiler arasında imzalanacak Su Kullanım Hakkı Anlaşmasında yer alması gereken hükümler düzenlenmiştir.³

Çevre ve Orman Bakanı Veysel Eroğlu'nun “ülkemiz için bir milat” olarak nitelendirdiği “Su Kullanım Hakkı Anlaşması”, (Eroğlu'ndan aktaran Ercan, 2010) farklı sektörlerde faaliyet gösteren sermayenin HES projeleriyle enerji sektörüne yönelmesini teşvik etmeye hizmet etmiştir. DSİ Genel Müdürü Haydar Koçaker, su kullanım hakkı anlaşmaları ile özel sektör tarafından yapımına talip olunan projelerin 20 bin 620 MW kurulu gücünde olduğunu belirterek, “Bu rakam, ülkemizin kurulu güç bakımından en büyük santralı olan Atatürk Barajı'ndan sekiz kat daha büyük. Bu projeler tamamlanınca ülkemizin hidroelektrik potansiyelinin yüzde 80'i kullanılır hale gelecek” şeklinde beyanat vermiştir (Koçaker'den aktaran Ercan, 2010).

Koçaker'in sözünü ettiği yatırımcılardan biri de tekstil sektöründe faaliyet gösterdiği halde Yedigözü HES projesine soyunan Sanko Holding'dir.⁴ Bu anlamda sermaye, daha geniş hareket olanağı bularak krizini öteleyebilmiştir.

Bu noktada Harvey'nin *mekansal sabit* kavramı, bu eğilimi kavramak açısından açıklayıcı olacaktır. Harvey, bu kavramı kapitalizmin içsel çelişkilerini çözebilmek için coğrafi yayılma ve yeniden yapılanmaya başvurmasını anlatmak için kullanmaktadır (Harvey, 2001: 324). Kapitalizme içkin olan kâr oranlarının azalması eğiliminin doğurduğu aşırı birikim krizi sonucunda ortaya çıkan sermaye ve emek artışı, kapitalizmi krizlere yatkın hale getirmektedir. Buna mukabil, sermaye bu artışı yeniden birikim yaratacak şekilde yatırımlarda bir araya getirebilmek için *mekansal-zamansal sabitlere*⁵ başvurmaktadır. Burada mekansal sabit coğrafi yayılmayı ifade ederken (sermayenin başka bir yerde yeni pazarlar, üretim kapasiteleri, kaynaklar, toplumsal olanaklar ve emek olanakları açmak yoluyla mekansal yer değiştirmesi), zamansal sabit, uzun dönemli fiziksel ve toplumsal altyapı yatırımlarını ifade etmektedir (Harvey, 2004: 23-24).

Sermayenin dünyadaki ve Türkiye'deki HES iştahı da böyle bir çerçeve içinde düşünülebilir. Dünya ekonomisinin kriz içinde olduğu bir dönemde su alanları sermayenin yayılımı için cazip bir fırsat sunarken, HES projeleri de yeni yatırım

³ “Elektrik Piyasasında Üretim Faaliyetinde Bulunmak Üzere Su Kullanım Hakkı Anlaşması İmzalanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik” [2008] (http://www.dsi.gov.tr/docs/hes-su-kullan%C4%B1m-anla%C5%9Fmalar%C4%B1/skha_yonetmelik.pdf?sfvrsn=0, 10.04.2012).

⁴ “Özel Sektör HES Devrimini Başlattı”, *Yeni Şafak*, 11 Temmuz 2008; aktaran Ercan (2010).

⁵ Harvey, bu noktada sabit kelimesini, kelime anlamından farklı olarak, sermayenin aşırı birikim krizlerinin çözümü anlamında kullanmaktadır (Harvey, 2004: 25).

alanları sunmuştur. Üstelik devlet de bu noktada örneğin yukarıda bahsedilen hukuki düzenlemelerle sermaye için bir altyapı sağlamıştır. Zaten artığın yatırımlara yeniden dağılımı için devletin (ve finans kurumlarının) aracılığı şarttır (Harvey, 2004: 25). Fakat krizin mutlak çözümü bir hayaldir: Döngü tekrar aşırı birikim ve bunu takiben yine zamansal-mekansal sabit aracılığıyla sürecektir (Harvey, 2001). Bu noktada sermaye, toplumsal açıdan yıkıcı sonuçları olan başka bir araca başvurmuştur: *mülksüzleşme yoluyla birikim*.

Marx, kapitalist üretim tarzının çıkış noktası olarak kabul ettiği, üreticiyi üretim araçlarından ayıran tarihsel süreci *ilkel birikim* biçiminde nitelmiştir. Bu sürecin başlangıcı köylü nüfusun güç kullanılarak topraktan uzaklaştırılması ve bu yolla mülksüzleştirilmesidir (Marx, 2004: 615-629). Bu süreçte, toprak özelleştirilmiş; çeşitli mülkiyet hakları biçimleri (genel, ortak, devlet mülkiyeti vs.) dışlayıcı özel mülkiyet biçimlerine dönüştürülmüştür. Bunun için de genel haklar ile alternatif, yerli üretim ve tüketim biçimleri kolonyal, neokolonyal ve emperyal süreçlerle bastırılmış; doğal kaynaklar gibi değerlere el konulmuştur (Harvey, 2004: 36-37). Devletin de sermaye birikiminin önünü açmak için bir aktör olarak dahil olduğu bu süreçte hedeflenen, “kapitalist tarım için gerekli alanın ele geçirilmesi, toprağın sermayenin bir parçası haline getirilmesi, ve kent sanayisi için gerekli proletaryanın sağlanmasıdır” (Marx, 2004: 629). Tüm bu sürecin özü ise, emeğin ve doğanın metalaştırılması, yani kullanım değerinden değişim değerine tahvil edilmesidir.

Marx'a göre metanın iki ögesi bulunmaktadır: *kullanım değeri* (yani, bir şeyin yararlılığı) ve *değişim değeri* (metalar birbirleriyle değiştirildiklerinde ortaya çıkan değer). Dolayısıyla kullanım değeri niteliği ifade ederken, bir değişim değeri olarak meta, yalnızca farklı miktarları ifade eder (Marx, 2004: 45-47). Bir meta, ancak kullanım değerinden değişim değerine tahvil olduğunda sermaye birikimi ya da parasal genişleme yaratabilir. İşte bu zemin üzerindedir ki; Harvey ilkel birikimin yalnızca kapitalizmin ortaya çıkış dönemine ait olmadığını; kapitalizmin tarihsel seyri içinde güçlü biçimde varlığını sürdürdüğünü iddia etmiştir. Harvey'e göre, *mülksüzleşme yoluyla birikim* olarak nitelendirilebilecek olan bu birikim sürecinde, su gibi kamusal yararlar da dahil olmak üzere bugüne kadar kamu mülkü olmuş şeyler özelleştirilmekte ve ticarileştirilmektedir. Fikri mülkiyet haklarının ortaya çıkışı, devletin sosyal harcamaları gibi ortak mülkiyet haklarının ortadan kaldırılması da mülksüzleşme politikalarının çeşitlenmeleridir. Harvey, bu süreci, *toplumsal müştereklerin çitlenmesi* olarak betimlemekte ve *mülksüzleşme yoluyla birikimin* geçici olmaktan ziyade emperyalizmin yeni biçimi olduğunu savunmaktadır (Harvey, 2004: 38-47).

Bu çalışmada, “mülksüzleşme yoluyla birikim süreçlerinin” ve tam da bu süreçlerin kalbinde yatan metalaşmanın ülkemizdeki HES projeleri dalgasının ve bu dalgaya karşı verilen mücadelelerin anlaşılmasında kilit öge olduğu savunulmaktadır. Peki, tartışmalarda sıklıkla referans verilen “su hakkı” neyi ifade etmektedir; farklı kesimlerce nasıl anlaşılmalıdır ve metalaşmaya karşı mücadele açısından nasıl anlaşılmalıdır? İzleyen bölümde buna değinilecektir.

II. SU HAKKI: SINIRLARI VE OLANAKLARI

Su hakkının, uluslararası insan hakları sisteminde bağlayıcı bir biçimde yer bulduğu söylenemez. Diğer bir deyişle su hakkı konusunda tarafları bağlayıcı bir yükümlülük bulunmadığı gibi; ne “Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi”,

ne de “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi” su hakkına yer vermektedir. Ancak bu sözleşmelerden ikincisi, su hakkının açıkça tanındığı ilk metin olan Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi’nin Kasım 2002 tarihli 15 no’lu Genel Yorumu’na kaynaklık etmiştir. Komite, Sözleşme’ye taraf olan devletlerin Sözleşme’de yer alan hakların yerine getirilmesi için aldıkları tedbirlere dair hazırlamakla yükümlü oldukları raporlar konusunda, devletlere yardımcı olmak amacıyla Sözleşme’nin çeşitli madde ve hükümlerine dayanarak Genel Yorum metinleri hazırlar.⁶ Komite, böylelikle Sözleşme’yi yorumlayarak, sözleşmedeki hak ve yükümlülükleri açıklığa kavuşturur.⁷ Komite, işte Kasım 2002’de hazırladığı 15 no’lu Genel Yorum’unda, Sözleşme’nin 11. ve 12. maddesini yorumlamış ve her iki maddeye dayanarak suya erişimin bir insan hakkı olduğunu bildirmiştir.⁸

Sözleşme’nin *yaşama standardı hakkını* düzenleyen 11. maddesine göre herkes, kendisi ve ailesi için, yeterli beslenme, giyinme, barınma ile yaşam koşullarının sürekli olarak geliştirilmesini kapsayan yeterli bir yaşama standardı hakkına sahiptir. *Sağlık hakkını* düzenleyen 12. madde ise, herkesin mümkün olan en yüksek seviyede fiziksel ve ruhsal sağlık standartlarına sahip olma hakkını öngörmektedir.⁹ Genel Yorum, “herkesin yeterli, güvenli, kabul edilebilir, fiziksel olarak erişilebilir ve karşılanabilir suya hakkı olduğu” şeklindeki değerlendirmesini özellikle bu iki maddeye dayandırmıştır. Buna göre, su hakkı, özellikle hayatı idame için en temel koşullardan biri olduğuna göre, beslenme, giyinme ve barınmanın yanında, yeterli bir yaşam standardının sağlanması için güvence altına alınan haklar arasındadır. Buna göre su hakkı, yeterli beslenme ve barınma hakkı ile ayrılmaz bir ilişki içindedir (Genel Yorum, madde 3).

Su hakkına dayanak olan bir diğer sosyal hak, *sağlık hakkıdır*. Hayatın idamesi için temel öneme sahip olması itibarıyla suya erişim hakkı, mümkün olan en yüksek seviyedeki sağlık standartlarına sahip olma hakkı ile organik bir ilişki içinde bulunur (Genel Yorum, madde 3).

Ancak Genel Yorum’da su hakkı sadece sosyal haklarla ilişkili olarak değil, aynı zamanda Evrensel Bildirge’deki haklarla ilişkili olarak da ele alınmıştır. Genel Yorum ilk maddesinde su hakkının, “insanlık onuruna uygun bir hayat sürdürülebilmesi için zaruri” olduğunu ve diğer insan haklarının gerçekleştirilmesinin önkoşulunu oluşturduğunu belirtmiştir. Yine 3. maddesinde su hakkının Bildirge’de yer alan *yaşam hakkı* ve *insanlık onuru* ile birlikte düşünülmesi gerektiği ifade edilmiştir. Başka bir ifadeyle, yaşam hakkının, suya erişimi kapsadığı iddia edilebilir. Bu görüşü savunan yazarlardan Kartal (2009: 66) bunu şöyle ifade etmektedir:

⁶ Committee on Economic, Social and Cultural Rights, “Rules of Procedure of the Committee”, Rule 65 [1989] (<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G93/183/98/PDF/G9318398.pdf?OpenElement>, 01.08.2012).

⁷ “General Comments” (<http://www.righttowater.info/general-comments/>, 01.08.2012).

⁸ “15 No’lu Genel Yorum: Su Hakkı” [2002] (www.ihop.org.tr/dosya/ESKHK/ESKHKG15.doc, 01.08.2012). Metnin orijinali için bkz. “General Comment No. 15” ([http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/0/a5458d1d1bbd713fc1256cc400389e94/\\$FILE/G0340229.pdf](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/0/a5458d1d1bbd713fc1256cc400389e94/$FILE/G0340229.pdf), 01.08.2012).

⁹ “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi” [1966] (http://www.uni-cankara.org.tr/doc_pdf/metin134.pdf, 20.06.2012).

Etik bir kavram olarak insan hakları, ‘insanların insan olmaktan dolayı sahip oldukları’ diğer bir ifadeyle ‘insanî olanakların geliştirilmesi’ için gerekli hakları içerir. Kavramsal açıdan bakıldığında suya erişim hakkının insan haklarından biri olduğu açıktır. Çünkü insanca yaşamak için gerekli en temel koşuldur... Suyun insan yaşamı ve onuru için hayati önemi düşünüldüğünde suya erişimin insan hakları kavramı içinde değerlendirilmesi kaçınılmazdır.

Ancak, su hakkının zımnen sosyal haklar içinde sayılıp, hatta, yaşam hakkı gibi Bildirge’de yer alan bir hakla birlikte ele alınmasına rağmen, Genel Yorum, suyun özelleştirilmesinin önünü kesecek bir zemin sunmamaktadır. Zira, suyun yönetimi hakkında hiçbir açıklamaya yer vermemektedir (Yılmaz, 2009b: 135). Yorum’da dezavantajlı gruplar gözetilmiş, hakkaniyet ilkesine uygun hareket etmenin altı çizilmiştir. Buna göre; bir kamu malı olan suyun (Genel Yorum, madde 1) insanlara ulaştırılmasında şunlara dikkat edilmelidir (Genel Yorum, madde 27):

Su hizmetlerine yönelik tüm ödemelerin, hakkaniyet ilkesine dayanması gerekmektedir; buna göre ise, ister devlet eliyle isterse özel olarak sağlanmış olsun, bu hizmetlerin, dezavantajlı gruplar da dahil herkes tarafından ödenebilir olması gerekir. Hakkaniyet ilkesi, görece daha yoksul hane halkları üzerine su giderlerinin oransız bir yük olarak binmemesini talep eder.

Ancak, su hizmetlerinin kamu sektörü ya da özel sektör tarafından sağlanması arasında bir ayırım konulmamıştır. Bu bağlamda suyun bir hak olarak ele alınması da, suyun metalaştırılmasını, yani pazar işleyişine konu edilmesini önlememiştir. Yılmaz’ın belirttiği gibi, suyun bir meta olarak sınıflandırıldığı ilk uluslararası girişim, 1992’de Dublin’de toplanan Uluslararası Su ve Çevre Konferansı’dır. Konferansta belirlenen ilkelere göre; su bir *metadır*, *fiyatlandırılmalıdır* ve *katılımcı* (paydaşların, özellikle kadınların), *yerel* (sübsidiarite), *bütünleşik* bir *havza yönetimi* kurulmalıdır (Yılmaz, 2009a: 5). Bu çerçevede temiz su ve sağlık hizmetlerine ödenebilir fiyatlarla erişebilmek tüm insanların temel hakkıdır (Şirin, 2011: 50).

Aynı yıl Rio’da gerçekleşen Çevre ve Kalkınma Konulu BM Konferansı’nda ve konferansı takiben hazırlanan *Gündem 21* adlı belgede ise sürdürülebilir kalkınma vurgusu yapılırken, benzer şekilde suyun “sosyal ve ekonomik bir mal” olarak algılanması gerektiği belirtilmiştir (Yılmaz, 2009b: 138-139).

Görüldüğü gibi, suyun metalaşmasında Birleşmiş Milletler’in rolü, hukuki düzenlemelerin yapıldığı bir platform olmanın ötesindedir. Sermaye, su politikalarının organizasyonunu bizzat BM aracılığıyla şekillendirme fırsatı bulmaktadır. Örneğin, 1996 yılında kurulan *Dünya Su Konseyi*, yoksullukla mücadele ve sürdürülebilir kalkınma adı altında şirket çıkarlarının korunmasının aracı olmuştur. Kendisini “su politikası üzerine çalışan uluslararası düşünce kuruluşu” olarak tanıtan Konsey, Birleşmiş Milletler ve Dünya Bankası’nın sponsorluğunda hükümetlere özel su hizmetlerini benimsetmek için çalışmaktadır. Konsey’in başkanı ve başkan yardımcısı dünyanın en büyük su şirketlerinden Suez’in de yönetiminde yer almaktadır (Barlow, 2008: 70).

Konsey’in temel tezleri Gaye Yılmaz’ın (2009b: 187-188) sunduğu üzere şöyle özetlenebilir:

- Güney coğrafyasında, kentlerdeki yüksek nüfus artışı, su sunumunda kıtlığa yol açmaktadır.

- Maliyetin altında, yapay olarak düşük fiyatlandırıldığı için su tüketiminde israf doğmaktadır.
- Devlet ve yerel yönetimler, düşük yatırım, popülizm ve yoksulluk nedeniyle bu işi beceremediğinden, hızlı özelleştirmeyle, özel sektör su üretimini ve dağıtımını üstlenmelidir.

Konsey tarafından su politikası alanında düzenlenen bir dizi, *Dünya Su Forumu* olarak adlandırılan organizasyonlar, Konsey'in tezlerine paralel biçimde su hizmetlerinin maliyetlerinin fiyatlara tam olarak yansıtılması çabalarına zemin sağlamış ve bu forumlarda alınan kararlarda su hakkının bahsi geçmemiştir (Kılıç, 2009: 50).

Su Forumlarının içinde suyun bir meta olarak kabul edilip ticarileştirilmesi açısından en önemlilerinden biri 2000 yılında Lahey'de yapılmış olan Forum'dur. Burada, söz konusu forumdan iki yıl önce Dünya Bankası ve Dünya Su Konseyi'nce kurulmuş olan *Dünya Su Komisyonu*'nun hazırladığı "Dünya Su Vizyonu: Su Korkusu Olmayan Bir Dünya" başlıklı rapor kamuoyuna duyurulmuştur. Böylelikle, "ilk defa BM bağlantılı resmi bir belgede, su hizmetlerinin tam maliyete göre fiyatlandırılması, yani tüketicilerin yalnızca kendi sularının maliyetini karşılayacak kadar değil, yatırımcıların kârını kurtarmaya yetecek kadar ödeme yapmaları" tavsiye edilmiştir (Barlow, 2008: 73-74). Buna mukabil, Forum sonuç deklarasyonu, "suyu bir insan hakkı olarak tanımayı reddederek, suyun, devletler kadar özel şirketlerin de kolaylıkla ulaşabileceği bir 'insani ihtiyaç' olduğunu" vurgulamıştır (Barlow, 2008: 74).

Mart 2003'de Kyoto'da düzenlenen Üçüncü Dünya Su Forumu'nda da suyun bir insan hakkı olarak tanınması yerine "temel bir insan ihtiyacı" olarak kabulü yoluna gidilmiştir (Kartal, 2009: 67). Ancak bu Forum'un kayda değer yanı, su şirketlerine karşı Güney ülkelerinde gittikçe artan tepkilere mukabil, hükümetlerden, yatırımların sürdürülebilmesi için, su projelerinde tam maliyetlerin karşılanmasının yanında, paranın devalüasyonu ve siyasal çatışma durumunda şirketlerin kârlarının garanti altına alınmasının istenmesidir (Barlow, 2008: 76-77). Bunun anlamı, kamunun kaynaklarının bütünüyle sermayenin hizmetine sunulması, kamusal değerlerin özelleştirilmesiyle "mülksüzleşme yoluyla birikim" sağlanmasıdır (Harvey, 2004).

Bu bağlamda, su hakkı talebi, uluslararası insan hakları sistemi çerçevesini aşan bir niteliğe sahiptir. Zira talebi doğuran metalaşma ve ticarileşme politikaları Birleşmiş Milletler ve Dünya Bankası gibi uluslararası örgütlerin de içinde yer aldığı bir arenada dizayn edilmektedir. Birleşmiş Milletler, dünyada suyun metalaşmasına en fazla öncülük eden uluslararası kurumlardan biridir; Dünya Bankası ve Dünya Su Konseyi ile birlikte, suyun kıt bir kaynak olduğu ve bu nedenle özelleştirilmesi gerektiği yönündeki tezlere geniş bir toplumsal onay sağlamaya çalışmaktadır (Yılmaz, 2011). Bu bağlamda suyun bir hak olarak tanınması önemlidir; zira Kartal'ın dikkat çektiği gibi su "ihtiyaç olarak tanımlandığında, devlet su konusundaki tüm yükümlükleri pazar mekanizmalarına teslim edebilir. Fakat hak olarak tanımlandığında devlet, bu hakkın yerine getirilmesi için gerekli sorumlulukları almalıdır." Ancak burada şunun altı tekrar çizilmelidir ki; su hakkını talep etmek, suyun metalaşmasından mağdur olanlar açısından, uluslararası insan hakları sistemi içinde kaldığı müddetçe eksik kalacaktır. Zira, suyun metalaşmasının

sorumluları da yeri geldiğinde suyu hak olarak tanımlamışlardır. Ancak elbette onların nezdinde bu tanım piyasayı dışlamamaktadır. Suyu bir insan hakkı olarak tanıyan Genel Yorum dahi, bir alt maddesinde “su kamunun malıdır; ama kamu isterse suyu özelleştirebilir” ifadesine yer vermiştir (Özbilen, 2008: 142, Yılmaz, 2009b: 135 içinde). Dahası, hak kavramı, suyun pazardaki fiyat politikalarına tabi kılınması için araçsallaştırabilmektedir. Dublin Konferansında “temiz su ve sağlık hizmetlerine ödenebilir fiyatlarla erişebilmenin tüm insanların temel hakkı” (Şirin, 2011: 50) olduğu dillendirilmiştir. Bu konuda en şaşırtıcı gelişmelerden biri sermayenin temsilcilerinin su hakkı savunuculuğuna soyunabilmesidir. Topçu’dan (2009: 104-105) aktaracak olursak:

Kyoto Dünya Su Forumu’ndan sonra, özel sektörün su arzını yönetmesini savunanlar bir insan hakkı olarak su hakkı lehinde yüksek sesle konuşmaya başlamışlardır. Güçlü su endüstrisi temsilcileri kendi şirket web sitelerinde, medyada ve Davos Dünya Ekonomik Forumu gibi yüksek prestijli toplantılarda suyun bir insan hakkı olduğunu tanımaya başlamışlardır. Cato Institute gibi sağ-kanat think-tank kuruluşları, ‘su sosyalizmi’nin yoksullar açısından başarısız olduğunu ve piyasa güçlerinin bir insan hakkı olarak su hakkını gerçekleştirmesinin en iyi araç olduğunu savunan raporları ile bu ifadeleri desteklemektedirler.

Bu bağlamda, suyun bir insan hakkı olarak tanınması önemlidir, ama yetersizdir; zira hak kavramının içinin nasıl doldurulacağı, nasıl kavramsallaştırılacağı konusunda farklı özneler farklı şeyler anlamaktadırlar. Dolayısıyla tartışmanın ve mücadelenin bir boyutunu, suyun bir hak mı, yoksa ihtiyaç mı olduğu oluştururken; diğer boyutunu hakkın nasıl kavramsallaştırılacağı, yani insan hakları paradigması için de mi, yoksa onu aşan bir biçimde mi anlaşılacağı oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle, hak kavramı üzerinde de farklı ideolojik referanslara sahip çeşitli özneler hegemonya mücadelesi vermektedir.

Çalışmanın takip eden bölümünde, bir hak kavramsallaştırması yapılması denenecektir. Bu deneme, teorik düzlemle sınırlı bir çaba olmayıp, sorunsalını pratikten devşirmekte ve tam da süregiden tartışmaları ve direnişleri anlamak açısından egemen insan hakları paradigmasının yetersiz kalıyor olmasından doğmaktadır.

III. SU HAKKI: BİR KAVRAMSALLAŞTIRMA DENEMESİNİN ANA HATLARI

Kavramlar, toplumsal gerçekliği anlamak için üretilir. Bu çalışmada su hakkının nasıl kavramsallaştırılması gerektiği konusunda ileri sürülen görüşler de, bu anlamda, ana akım insan hakları paradigmasının HES direnişlerini anlamadaki yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Oysa, HES direnişlerini anlayabilmek, hem günümüzde sermayenin birikim süreçlerini, hem de emeğin mücadelesini anlamak açısından önemlidir.

Suyun bir hak olarak kabulü, suya erişmek için talepte bulunmayı olanaklı kılmaktadır. Ancak yukarıda da bahsedildiği gibi sermaye de birikim yapma anlamında mülkiyet hakkına dayanarak talepte bulunabilmektedir. Yılmaz, suyun metalaşmasına karşı çıkanların yanı sıra söz konusu metalaşmayı savunanların da referans verdiği İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin aynı zamanda özel mülk edinmeyi de temel bir insan hakkı olarak tanıdığına dikkati çekmektedir. Bu bağlamda, örneğin Dünya Bankası, devletlerin bu hakkı gerçekleştirmediğini vurgu-

layarak, “su bir insan hakkıdır ve bu yüzden özelleştirilmek zorundadır” demektedir (Yılmaz, 2011). Bu yolla, sermaye, mülkiyet hakkı ile insani bir ihtiyacı giderme hakkını birleştirmekte ve hak kavramını farklı yorumlamaktadır. Bu durum, hak kavramı üzerinde verilen hegemonya mücadelesine iyi bir örnektir ve şunu göstermektedir: Suyu bir hak olarak tanımak önemlidir; ama bu konunun sadece bir boyutunu oluşturmaktadır. Bu anlamda, Yılmaz’ın “suyu bir insan hakkı olarak deklare etmek çözüm değil” şeklindeki görüşü anlamlıdır. Çünkü mesele, hukuki bir tartışmanın ötesinde bir sınıfın diğerine saldırısıdır.

Türkiye’de de durum farklı değildir. HES dalgasıyla, nehirler, dereler gibi ortak kamusal değerler özelleştirilmektedir. Emegın geçim kaynakları olan toprak, su kaynakları gibi doğal kaynaklar, enerji üretiminde bir hammadde girdisi olarak fayda-maliyet hesabıyla pazara sokulmakta, kısacası metalaştırılmaktadır. Hatta emegın yaşam alanları devletin zor aygıtlarını da içeren yollarla ellerinden alınabilmektedir. 23 Ekim 2011 gününde meydana gelen Van depreminin ardından depreme karşı konutları güçlendirme ve riskli bölgeleri başka yerlere taşıma gereğiyle gündeme getirilen Acele Kamulaştırma Yasası bunun çarpıcı bir örneğidir. Yasa, kentsel dönüşüm alanlarının belirlenmesi için belediyelere yetki vermekte; kentsel dönüşüm uygulamaları, sel ve heyelan riski altındaki yerleşim alanlarını da kapsayacak şekilde genişletilmektedir. Böylece, özellikle Doğu Karadeniz’de yaşanan toprak kayması ve sel felaketlerine karşı da kentsel dönüşüm planlarının devreye sokulacağı belirtilmektedir.¹⁰ Suyun metalaştırılmasına karşı mücadele yürüten Su Politik Çalışma Grubunca *acele mülksüzleştirme* olarak nitelenen bu girişimle kamu mülkiyetinin yanı sıra, dereler, göller, araziler vb. üzerinde tarihsel olarak tesis edilmiş kolektif mülkiyetin, özel mülkiyetle yer değiştirmesinin yolu açılmaktadır (Su Politik Çalışma Grubu, 2012).

Tüm bunlar, tam da Harvey’nin *toplumsal müştereklerin çitlenmesi* dediği şeye, “mülksüzleşme yoluyla birikim” saldırısına denk düşmektedir (Harvey, 2004: 38-47). Harvey, kent hakkı üzerine yazdığı makalesinde, alt-gelir gruplarının yıllarca yaşadıkları araziler ellerinden alınarak yerlerinden edildikleri, mülksüzleşme yoluyla birikim süreci (2008: 34) karşısında kentlerde verilen mücadelelerde *kent hakkının* bir slogan ve siyasi bir ideal olarak benimsenmesinin bu mücadeleleri birleştireceğini önermektedir; zira kent hakkı mevcut kentleşme ile artığı üretenler ve kullananlar arasındaki ilişkiyi kimin belirlediğini sormaktadır. Böyle bir zeminde Harvey, sonuç olarak, bu mücadeleleri sınıf mücadelesi olarak adlandırmaya cesaret edip edemeyeceğimiz sorusunu ortaya atmaktadır (Harvey, 2008: 39-40).

Görüldüğü üzere Harvey’nin yaklaşımında kent hakkı, sınıf mücadelesinden ayrı bir yerde durmamaktadır. Bu çalışmada ana hatları çizilemeye çalışılacak olan hak kavramsallaştırması da, benzer bir zemini paylaşmaktadır. Zira su hakkına referansla verilen HES direnişleri, emek ile sermaye karşı karşıya geldiği oranda sınıf mücadelesinden ayrı düşünülemez.

Kapitalizmin geldiği aşamada emegın metalaşmanın dışında kalabileceği alanlar bir bir elinden alınmaktadır. Özügürlü’nün açık biçimde özetlediği gibi “gelecek nesillerin yetiştirilmesi de dahil olmak üzere, Marx’ın deyişle ‘mideden ve hayal gücünden doğan’ ve ‘temiz hava, gün ışığı gibi’ doğaya tabi olan ihtiyaç-

¹⁰ “Kentsel Dönüşüme Acele Kamulaştırma Yetkisi” (<http://www.ntvmsnbc.com/id/25292914/>, 29.10.2011).

ların gündelik olarak karşılanması” (Özuğurlu, 2011: 139) süreçlerini ifade eden *emeğin toplumsal yeniden üretimi* alanları, geçmişte piyasadan önemli ölçüde bağımsız yaşam alanları iken, metalaşarak sermaye birikiminin yeni av alanları haline gelmişlerdir (Bürkev ve Özuğurlu, 2011: 16).

HES direnişlerinde emekçiler, geçim kaynaklarını korumak için mücadele ederken aslında tam da sermayenin saldırısı altındaki “emeğin toplumsal yeniden üretim alanlarını” korumak için mücadele etmektedirler. Bu direnişte bu bağlamda doğaya sahip çıkmakla, emeğine sahip çıkmak birleşmektedir. Bir anlamda emek, ihtiyaçlarının metalaştırılmasına karşı direnmektedir. Yaratıcı etkinliğinin emek-gücüne, hayatının işgücü piyasasına, insani ihtiyaçlarının değişim değerine indirgenmesi karşısında emek, kendi toplumsal yeniden üretimini kolektifleştirme eğilimi içine girmektedir (Özuğurlu, 2011: 149). Bu çerçevede, emeğin yeniden üretimi bağlamında verilen mücadeleler bireysel düzlemde verilen mücadeleler olmaktan ziyade, *kolektif mücadelelerdir*. Sermayenin emekle karşı karşıya geldiği bu mücadeleler, aynı zamanda, açıkça sınıfsal içeriğe sahiptir. Bu mücadelelerin bir de “hak içeriği” vardır.

Hak kavramı, Bürkev ve Özuğurlu’nun (2011: 15) deyişiyle tılsımlıdır; “adil ve doğru olanı imler.” Yasallığı aşan bir boyuta sahiptir; aslında neyin meşru olduğuna dair talepleri karşılar. Dolayısıyla hak mücadelesi, neyin meşru olduğuna dair verilen bir hegemonya mücadelesidir de. Bu mücadelenin içinde hak, açık ya da zımni olarak barınır. Bu çalışmanın konusu olan HES mücadelelerinde “dereler özgür olacak”, “deremize dokunmayın, huzurumuzu bozmayın” yazılı pankartlarla HES şirketinin çalışmasını yolu ulaşımına kapatarak durduran Rize, Hara köylüleri,¹¹ dereler üzerinde hak iddia etmektedir. Bu durumda açık bir şekilde bir referans noktası olarak “su hakkı” gibi bir talep zikredilmese de; bu talebin içerik olarak bir hak bağlamı vardır. Bu noktada bu talep, “doğanın su hakkının pazarlık konusu edilemeyeceğini” savunan *Suyun Ticarileştirilmesine Hayır Platformu*’nun¹² söylemiyle aynı yere denk düşmektedir. Bu anlamda önemli olan suyu bir hak olarak algılamamanın çeşitli düzlemlerde verilen mücadeleleri birleştiriyor olmasıdır. Ancak önemli olan bir şey daha vardır ki; o da suyu bir hak olarak kavramanın, kolektif bir talebe ve bir kolektivitinin mücadelesine işaret ediyor olmasıdır.

Bürkev ve Özuğurlu (2011: 33-35), “emeğin toplumsal yeniden üretimini sermayenin doğrudan egemenliğine terk etmeyen ve böylece özel mülkiyet rejiminin yaygınlaşmasına ve derinleşmesine ket vuran” bu mücadeleleri *hak mücadelesi* olarak tanımlamaktadır. Bu tespiti şunu eklemek gerekir: Söz konusu olan kolektif mücadele olduğu için; bu mücadelelerin hak içeriği egemen insan hakları paradigmasınca karşılanamaz.

İnsan haklarına dair bugün hakim olan paradigma, liberalizm temelinde tanımlanmıştır. Dolayısıyla liberalizmin ön kabullerini paylaşmaktadır.

Liberalizmin kuramsal öncülü ise bireydir. Liberalizm, toplumu anlamaya bireyden başlamak gerektiğini öngörmektedir. Liberalizmin fikir babası John Locke, “Hükümet Üzerine İkinci İnceleme” adlı eserinde, insanların barış içinde bir arada

¹¹ “Dereler Özgür Akacak” (<http://www.rizeolay.com/haberler/dereler-ozgur-akacak-.html>, 10.02.2012).

¹² “Suyuna, Toprağına, Ormanına, Emeğine Sahip Çıkanlar Buluşuyor Forum Sonuç Deklarasyonu” (<http://sthp.org/images/sonuc%20deklarasyonu.pdf>, 10.02.2012).

yaşadıkları bir doğa durumu kurgular ve doğal durumda tüm insanların doğanın yasaları dahilinde, başka bir kimseden izin almadan ya da başka birinin iradesine bağlı olmadan eylemlerini düzenlemede ve sahip oldukları şeyleri kullanmada tam bir özgürlük içinde olduklarını söyler (Losco ve Williams, 1992: 280). Bu özgür birey, yine Locke'un geliştirdiği mülkiyetin emek teorisine göre kendi bedeni üzerinde ve bedeninin harcadığı emek (*labor of his body*) üzerinde mülkiyete sahiptir. Emegiyle doğayı dolayımlyarak doğaya kendi emeğini katar ve elde ettiği ürün, kendi mülkiyeti olur. Öte yandan bu birey, aynı zamanda akıl sahibidir. Esas olarak mülkiyet kaynaklı sürtüşmelere barışçıl çözümler bulabilmek için, bu akıl sahibi bireyler *sözleşme* yaparak politik toplumu kurarlar (Losco ve Williams, 1992: 276-277, 285).

Görüldüğü üzere, Locke'un düşüncesinde birey ve bireylerin özgür irade ve akıllarıyla kurdukları sivil toplum, politik toplumdan, yani devletten önce gelmektedir. Politik toplumun kurucu unsuru olan sivil toplum ve onun üyesi olan birey, siyasi otoriteye devrettiği gücün, sözleşmenin sınırlarının aşarak istismar edilmesi durumuna karşı *direnme hakkını* elinde tutmaktadır (Losco ve Williams, 1992: 276-277) Bu noktada liberalizm, çıkışından itibaren, öngördüğü toplum modelinin idamesi açısından, hak kavramını merkezine yerleştirmiştir. Hatta hak sahipliğine, toplumun sağlıklı idare edilmesi açısından önemli bir işlev tanımıştır. Direnme hakkı, isyana, - Locke'un "düşmanlık ve yıkım hali" olarak tariflediği ve bu bağlamda doğa durumunun karşısına koyduğu "savaş hali"ne geri dönmeye - karşı en iyi settir (Losco ve Williams, 1992: 283, 294-298).

Egemen insan hakları paradigması, başında söylendiği gibi, kendisine kaynaklık eden liberalizmin çerçevesi içinde varlık bulmaktadır. Dolayısıyla hegemonik hale gelmiş olan bu paradigma, liberal insan hakları söylemi olarak tarif edilebilir. Bu söylemin hakim kurgusunda bireysel haklar vurgusu esaslı rol oynamaktadır (Aykut, 2011: 36). Ancak liberalizmin, kapitalizmin ortaya çıkışı, diğer bir ifadeyle burjuva toplumunun kuruluşu içinde şekillendiği hatırlanacak olursa, burada hakların sahibi olarak tahayyül edilen birey ve onun özellikleri, kapitalist toplumsal ilişkilerin taşıyıcısı olarak birey anlayışına işaret etmektedir (Aykut, 2011: 36). Böyle bir çerçeve içinde haklar, esas olarak, piyasadaki bireyin hakları olmaktadır. Bunun doğal sonucu da *mülkiyet hakkına* ayrıcalıklı bir yer tanınmasıdır. Bu ayrıcalıklı konum, uluslararası insan hakları sistemi içinde de görülebilmektedir. Bu sistemin en mühim bileşenlerinden olan ve hem medeni ve siyasi haklara, hem de ekonomik, toplumsal ve kültürel haklara yer veren 1948 İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde "mülkiyet hakkı", her insanın kendiliğinden, yalnızca ve yalnızca insan olmak temeli üzerinde sahip olduğu varsayılan kişisel hak ve özgürlükleri ifade eden medeni ve siyasi haklar arasında sayılmış ve herkesin mülkiyet hakkına sahip olduğu ve kimsenin keyfi olarak mülkiyetinden yoksun bırakılamayacağı belirtilmiştir (Sencer, 1986: 55). Böylelikle mülkiyet hakkı, insanın doğuştan sahip olduğu *doğal bir hak* olarak kabul edilip evrensellik atfıyla beraber kelime anlamının ötesinde, mülkiyet elde etmek ve mülkiyeti üzerinde tasarrufta bulunmak gibi bir ekonomik faaliyetten daha fazlasını kapsayacak biçimde yorumlanmıştır. Özetle, bu paradigma içinde mülkiyet hakkı, siyasi bir haktan daha fazlasını ifade eden bir fenomendir: Bölüşüm ilişkileri üzerindeki buyruklarına ve toplumsal alanda yarattığı dışlanmalara bağlı olarak "başkalarının yaşamı üzerinde" güce sahiptir (Van der Pijl, 2004: 10). Sermaye - mülkiyet hakkı evrensel içerikli, doğal bir hak (başkalarına devredilemeyen, doğuştan gelen, yani sadece kendine referanslı)

olduğu ölçüde – ülkemizdeki HES saldırılarında olduğu gibi, yeniden yapılanma olanağı bulabilmektedir. Sermayenin saldırılarına karşı mücadele de mülkiyet meselesini sorunsallaştırmalıdır. Zira mülkiyet, liberal insan hakları paradigmasının emeğin haklarını tanımasına sınır çizmektedir. Uluslararası örgütlerin ve sermaye gruplarının suyun bir hak olarak tanınması meselesini piyasa ilişkileri içine çekme çabaları buna örnektir. Örneğin, Dünya Bankası suyu bir insan hakkı olarak tanıma meselesini, özel sektör yatırımlarıyla ilişkilendirerek (Yılmaz, 2011), sermaye birikimi bağlamında mülkiyet hakkı içinde ele almaktadır.

Peki egemen paradigma içine, emeğin yeniden üretim alanlarının metalaşma dışında kalmasını mümkün kılan sosyal haklar nasıl girebilmiştir?

Bu hikaye, bize hakların tarihsel-toplumsal bir bağlamda ve o bağlamda süren mücadeleler içerisinde şekillendiğini göstermektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan konjonktürde, hem emeğin yükselen sınıf mücadelesi, hem de ortaya çıkan yapının özgüllükleri – Sovyetler Birliği’nin varlığı ve bu varlıktan destek alan çevre ülkelerin Birleşmiş Milletler’de farklı bir hak seti için verdiği mücadeleler, dönemin sermaye birikim rejiminin mümkün kıldığı toplumsal mutabakat vb. – emeğin kolektif hak taleplerinin tanınmasını mümkün kılmıştır (Özdemir ve Aykut, 2011: 309). Ekonomik, kültürel ve sosyal haklar, Evrensel Bildirge’de yer bulabilmiş; dahası, 1966 yılında, biri ‘Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi’, diğeri ‘Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi’ olmak üzere iki ayrı sözleşme Birleşmiş Milletler’de kabul edilmiştir. Böylece kolektif hak niteliğindeki sosyal haklar, hem uluslararası insan hakları sisteminde, hem de çeşitli ülkelerin anayasalarına girebilmiştir.

Fakat dikkat etmek gerekir ki; liberal söylem kolektif hakları ancak bireysel hak lisanına tahvil ederek içerebilmiştir (Aykut, 2011: 94). Ortada yapısal sorun vardır. İnsan hakları, çıkış noktası itibarıyla bireycidir ve tam da bu nedenle toplumcu değildir; *herkesten ziyade her birimizle* ilgilenir (Donnelly, 1998: 155). Liberal söylemin mantığı içinden bir kolektivite çıkması gerilimli bir ilişkiye tekabül eder. Toplum atomize yaşamlar süren ve kişisel çıkar peşinde koşan bireylerin toplamı olduğu için, hangi çıkarı gerçekleştirmenin daha değerli olduğuna birey karar verecektir. Sistemin mantığı içerisinde, örneğin, bir değerler sıralaması yapılıp eğitim hakkı yararına mülkiyet hakları kısıtlanamaz (Özdemir ve Aykut, 2010: 25). Oysa kolektif hakta söz konusu olan kolektif çıkardır.

Dahası, toplumu bireylerin toplamı olarak gören hakim söylemde “haklar soyut kategorilerin (insan) tekil taşıyıcılarına (birey) aittir.” Diğer bir deyişle, bu söylem, hak sahiplerini –taşıyıcılarını– kolektif varoluşları içerisinde ele alamaz. Hakim sistemin mantığıyla kolektif hakların mantığı arasında bir gerilim bulunur. Bu durumda bir insan belli bir etnisiteye, dine veya sınıfa dahil olduğu için hak talep edemez; ancak yurttaş olduğu için hak talep edebilir (Özdemir ve Aykut, 2011: 307-308). Birçok sendikanın hak arayışında şahit olduğumuz “anayasal hakkımızı kullanıyoruz” söylemi bunu örneklemektedir. Burada bir kolektif hak, bireysel haklar lisanına çevrilerek, bir kolektiviteye dahil olmaktan ötürü değil, “vatandaş birey” olmaktan ötürü kullanılabilir. Diğer bir deyişle, bu haliyle politik topluma üyelik (vatandaşlık) ile insan haklarının içerdiği evrensellik taahhüdü arasında çelişki bulunmaktadır (Özdemir ve Aykut, 2010: 29).

Bu gerilimi aşabilmek için Özdemir ve Aykut (2010, 2011), *sınıf eksenli kolektif hakları*, –bir etnisiteye vb. dahil olmaktan kaynaklanan– sınıf eksenli olmayan

kolektif haklardan ayırmakta ve sınıf eksenli kolektif hakkı, emeği ve hayatı yeneden üretkenlerin ortak karakteristiğinden kaynaklanan kolektif hak biçiminde kavramsallaştırmaktadır. Yazarlara göre, böylesi bir kavramsallaştırma, emeğin, hem örgütlenme hakkı gibi kimi yurttaşlık haklarına, hem de doğal haklar gibi herhangi bir aşkınlığa referans vermeden, kendi üretici faaliyetine referans vererek hak talep etmesine imkan tanımaktadır. Böylelikle, ilkel birikim süreçlerine karşı mücadelelerde toplumsal konumdan, üretim ilişkilerinden kaynaklanan bu tür bir kolektif haklar lisanı üzerinden talepler geliştirilebilir (Özdemir ve Aykut, 2011: 309). Bu anlamda hak dili, emek mücadelesi açısından olanak yaratmaktadır: “İnsan hakları, biçimsel demokrasi ve diğerleri sınıf tahakkümünün araçlarıdır ama bu araçlar, aynı zamanda, hukuki biçimin altta kalanlar menfaatine kullanılmasının da imkânlarını barındırır” (Özdemir ve Aykut, 2011: 36).

IV. SU HAKKI: PRAKSİS

HES mücadeleleri de aslında yukarıda anlatılan teorik çerçeveye benzer bir eksen izlemektedir. Mücadelelerin ilkel birikim saldırılarına karşı verilen tepkiler üzerinden şekillendiği ve su hakkı kelime olarak açıkça zikredilsin ya da edilmesin söz konusu olanın emek eksenli bir kolektif hak mücadelesi olduğu önceki bölümlerde tartışılmıştı. Kısacası bu mücadelelerde hak dili bir referans noktasıdır. Böyle olduğu ölçüde, hak dilinde konuşmanın –liberal söylem içine çekilme olasılığı da göz önünde bulundurulursa– çetrefilli yönlerinden de muaf değildirler. Diğer bir deyişle, mücadeleler gerilimli bir hat üzerinde yürütülmektedir. Bu hat kimi ayrışmalar da doğurmaktadır.

Yılmaz (2010) su hakkı mücadelesi alanında bir hegemonya mücadelesi sürdüğünü saptamaktadır. Dünyadaki eğilime paralel olarak Türkiye’de de su hakkı mücadelesi alanında, mücadeleye dair yaklaşımların çatışmasından kaynaklı olarak bölünme, çatışma ve hiyerarşiler olduğunu söylemektedir. Yılmaz’ın tabir ettiği gibi, erken kapitalistleşmiş ülkelere özgü “Kuzeyli su hareketleri” ile, geç kapitalistleşmiş ülkelerin “Güneyli su hareketleri” arasında konuya yaklaşım, odak noktası, militanlık düzeyi ve mali kaynaklar anlamında hiyerarşi ve bağımlılık yaratacak ölçüde farklılıklar bulunmaktadır. Yılmaz’a göre, Kuzeyli su hareketleri *aşırı ihtisallaşmıştır*; odak noktalarını daraltmışlardır. Temel sorunları, su kaynaklarının mülkiyetinin kimde kalacağıdır; kaynakların mülkiyeti devlette kaldığı müddetçe suyun ticarileştirilmesi sorun değildir (Yılmaz, 2010: 32-33). Ancak bu hareketler kitle desteğinden yoksun oldukları halde, mali güçleri sayesinde, kitle desteğine sahip, ama mali açıdan zayıf Güneyli hareketleri kendine bağımlı kılabilmektedir (Yılmaz, 2010: 27). Aynı hegemonya mücadelesi ülkemizde de sürmektedir.

Bu hatta çizilen ana eksen kapitalizmi sorunsallaştırıp sorunsallaştırmamaktır. Yani sorunun ne ölçüde salt bir yerel sorun olmaktan öte, diğer yerelliklerdeki mücadelelerle ilişkilendirilebilecek bir sorun olup olmaması bu ekseni çizmektedir.

Hattın bir tarafında, saldırıların kapitalist sistem içinde şekillendiğini vurgulayanlar bulunmaktadır. Bu eksene, Derelerin Kardeşliği Platformu, Karadeniz İsyandır, Suyun Ticarileştirilmesine Hayır Platformu gibi, sorunu dar bir bağlamın dışında ele alan ve sınıf sorunuyla ilişkilendiren örgütlenmeler konulabilir. Bunların içinde Suyun Ticarileştirilmesine Hayır Platformu, 7-8 Ocak 2012 tarihleri arasında İstanbul’da “Yaşamı ve Yaşam Alanlarını Savunanlar Birleşiyor” başlıklı bir toplantı düzenlemiştir. Bu etkinliğe yukarıda bahsedilen örgütlenme-

lerin yanı sıra, Üçüncü Boğaz Köprüsü projesine karşı çıkanlardan nükleer santral karşıtlarına varıncaya değin çeşitli kesimlerden örgütlenmeler katılmıştır. Özellikle dikkat çekici olan ise, Senoz Vadisi Koruma Platformu, Munzur Çevre Derneği gibi yerele yaslanan pek çok örgütlenmenin katılımıdır. Bu etkinlikte şu beyanla kapitalizm karşıtı bir tavır alındığı ve metalaşmaya karşı mücadele edildiği açıklanmıştır (Suyun Ticarileştirilmesine Hayır Platformu, 2012):

Doğanın, yaşamın, halkın yaşadığı yıkım ve saldırının kapitalizmin saldırısı olduğunu ve tüm bunların önce emeğin sömürsü ile başladığını biliyoruz. Mücadelemiz, Anadolu'nun dört bir yanında, doğanın yıkımına, kapitalist- emperyalist tarım politikalarına, yaşam alanlarının yok edilmesine karşı direnen köylünün; sağlıklı insanca bir yaşam sürdürme koşulları, barınma, beslenme ve su gibi en temel hakları elinden alınıp piyasaya bağımlı kılınan, güvencesizleştirilen emekçilerin, kapitalizmin metalaştırma ve yok etme saldırısı karşısında kendini savunamayan tüm canlı-cansız varlıkların ortak mücadelesidir.

Hattın diğer tarafında sermaye ilişkilerini sorunsallaştırmayan, şirketlerle hareket etmekten kaçınmayan bir çizgi vardır. Kuzeyli su hareketleri genelde böyle bir çizgidedir. Greenpeace bu hareketlerin en bilinenlerindedir. Örgütün Uluslararası Direktörü Kumi Naidoo'nun "yeşil iş/yeşil yaşam" sloganlı *EkoIQ* dergisine (sayı 16, 2012, s. 89) verdiği röportajda söylediği şu sözleri, örgütün "piyasadostu" tutumunun göstergesidir: "Greenpeace olarak eğriye eğri, doğruya doğru diyoruz. Şirketler kötü şeyler yaptıklarında yerden yere vurur, doğruya yöneldiklerinde de gocunmadan takdirlerimizi sunarız."

Türkiye'de sermayeye yakın örgütlenmelere verilebilecek bir diğer örnek ise, 2010 yılında kurulan ve dokuz üyesinin beşi doğrudan yerli ve yabancı sermayenin temsilcilerinden, kalan dördü ise bazı yerel hareketlerin öne çıkan isimlerinden oluşan *Türkiye Su Meclisi'*dir (TSM). TSM Yürütme Kurulu'nda da yine sermaye ile birlikte hareket edebilen örgütlenmeler bulunmaktadır. Bunlardan biri; Motorola, Microsoft, CNN gibi şirketlerin yanı sıra Avrupa Birliği Komisyonu ve Çevre ve Orman Bakanlığı gibi kurumlar tarafından desteklenen *Doğa Derneği'*dir. Derneğin AB-Life Üçüncü Ülkeler Programı'nda "Kırleten Öder" ilkesiyle kırletme meşrulaştırılmıştır. Yılmaz, TEMA Vakfı'nı da dahil ettiği bu gibi örgütlerin, sermaye sınıfının hareketleri ılımlılaştırma niyetine uygun davrandığını ve bu durumun, erişim olanaklarından görece yoksun koşullarda yeni yeni oluşan yerel örgütlenmeleri sistemin belirlediği taleplerle sınırlama riski yarattığını iddia etmektedir (Yılmaz, 2010: 36).

Yine sözü geçen eksenin uzantısı olarak sorun, bir yönüyle de, konuyu dar bir ölçekte, salt sürdürülebilir kalkınma ekseninde tarif edilen bir çevre sorunu biçiminde algılamakta düğümlenmektedir. Yukarıda belirtilen örgütlenmelerin izlediği hat buraya denk düşmektedir. Oysa sürdürülebilir kalkınma, sermayenin de jargonunda yer almaktadır. Bugün şirketler tarafından doğa dostu üretim-tüketim, yenilenebilir enerji gibi "çevreci talepler" sosyal sermayelerinin bir parçası olarak dillendirilmektedir. *EkoIQ* dergisinin bahsi geçen sayısının kapağı "Rekabet İçin de Sürdürülebilirlik Gerekiyor" şeklindedir. Dergide (Sayı 16, 2012, ss. 34-42) şirketlere sürdürülebilirlik uygulamaları konusunda hizmet veren *CSR Consulting Turkey* firmasının kurucuları ile bu konuda bir röportaj yayınlanmış ve çok sayıda çevre-dostu ürün reklamına yer verilmiştir.

Bu hattın karşısında verilen en güçlü tepkilerden biri de 2009 yılında 5. Dünya Su Forumu'na karşı Suyun Ticarileştirilmesine Hayır Platformu öncülüğünde örgütlenen *Alternatif Su Forumu* olmuştur. Bu Forumla Dünya Su Forumu protesto edilerek, suyun ticarileştirilmesine karşı çıkmıştır.¹³

Bu mücadelelerdeki söylemlerin hak içeriğine baktığımızda ise, dikkat çekilmesi gereken unsurlar şöyledir: *Suyun Ticarileştirilmesine Hayır Platformu*'nun söyleminde *yaşam hakkı* vurgusu öne çıkmaktadır. Yukarıda sözü geçen "Yaşamı ve Yaşam Alanlarını Savunanlar Birleşiyor" toplantısında yayınlanan metinde görüldüğü gibi, *yaşamı* ve *doğayı savunma* vurgusu Platform'un değerleri arasındadır. Platform, bu bağlamda, kendini, *yaşam hakkını* ve *doğayı savunma* mücadelesinin bileşeni kabul etmektedir (Suyun Ticarileştirilmesine Hayır Platformu, 2012: 6-7). Bu bağlamda, su hakkının Bildirge'deki yaşam hakkı ile rabitası akla gelecek olsa da, insan hakları kavramının *insan-merkezli* içeriği, bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira Platform, bir yandan "herkesin eşit koşullarda parasız olarak suya erişim hakkını savunduğunu, suyun ticarileştirilmesinin insanca ve sağlıklı bir yaşam sürme hakkını" ortadan kaldırdığını belirterek su hakkının sosyal hak içeriğini ima ederken, diğer yandan suyun "doğanın hakkı" olduğunu söylemektedir. Bu açıdan, insan-merkezli bir bakış açısının ötesindeki bir hak kavramsallaştırmasına kapı aralamaktadır.

Benzer şekilde, suyu kullanım hakları ellerinden alınan köylülerin HES yapılan yörelerdeki mücadelelerine baktığımızda, bu yazıda yukarıda değinilen Rize, Hara köyü örneğinde¹⁴ görüldüğü gibi, "su hayattır, satılamaz" denmektedir. Bu bağlamda yine *yaşam hakkı* iması göze çarpmaktadır. Ancak *yaşam hakkı* telaffuzunun içerdiği diğer bir boyut daha vardır. Su kaynakları, HES'lerin yapılacağı yörelerde yaşayan emekçilerin geçimlerini sağlayabilmeleri açısından hayati önemdedir. Bu bağlamda su hakkı, Genel Yorum'un 7. maddesi ile önemini vurguladığı *tarıma yönelik su kaynaklarının korunması* düşüncesi ile ilişkilenebilir. Genel Yorum, bu önemin altını çizirken iki şeye işaret etmektedir: Bunlardan ilkinin kaynağı, Komite'nin 1999 yılında hazırladığı *yeterli beslenme hakkı* konulu 12 No'lu Genel Yorumu'dur. Bu yoruma dayanarak, Genel Yorum 15'de ifade edilen yeterli beslenme hakkının gerçekleşmesi için, tarıma yönelik su kaynaklarına sürekli erişimin sağlanması gereğidir. Bunun yanında, Genel Yorum, Sözleşme'nin *halkların kendi kaderlerini tayin hakkını* düzenleyen ilk maddesinin, "bir halkın sahip olduğu maddi kaynaklardan hiç bir koşulda yoksun bırakılmayacağını" belirten ikinci paragrafına atıf yaparak "geçimlik tarımı ve yerli halkların geçimini güvence altına almak için gerekli olan suya yeterli erişimin temin edilmesi" yükümlülüğünü vurgulamıştır.

Ancak su hakkının bu bağlamlarla birlikte düşünülmesi dahi, HES karşıtı mücadelelerde ortaya çıktığı haliyle su hakkını karşılamakta yetersiz kalmaktadır. İlk olarak, yukarıda değinildiği gibi, suya erişimin ilişkilendirildiği yaşam hakkının öznesi, tek başına insan değil, aynı zamanda doğadır. Su hakkını tarımsal su kaynakları açısından düşünecek olursak da, ilk olarak şunu söyleyebiliriz: hem Sözleşme'de, hem de 12 ve 15 nolu Genel Yorum'larda *yeterli beslenme hakkının* öznesi birey olarak konulmaktadır. Oysa, HES mücadelelerindeki hak öznesi, su kaynak-

¹³ Bilgi için bkz. <http://www.alternatifsuforumu.org/>.

¹⁴ "Dereler Özgür Akacak" (<http://www.rizeolay.com/haberler/dereler-ozgur-akacak-.html>, 10. 02.2012).

ları üzerinde önceden var olan kullanım haklarını korumak isteyen köylüler, yani *kolektif öznedir*. Halbuki Genel Yorum'un, tarımsal su kullanımı açısından hak öznesi olarak referans verdiği kolektif özne bir sınıfı değil, bir etnik grubu ya da kültürel entiteyi işaret etmektedir. Benzer şekilde, HES direnişleri özelinde, su hakkı, sağlık hakkının bir türevi olarak kavranacak olduğunda da, karşımıza hak talebinin öznesinin bir kolektivite olması çıkmaktadır. Bunun sebebi, bu mücadelelerde, tekil bireyler olarak suya erişim hakkını talep etmekten farklı olarak, bir kolektif özne olarak emeğin, geçim kaynaklarını korumak, ya da diğer bir deyişle, kendini yeniden üretebilmek adına su üzerinde kullanım hakkının muhafazasını talep etmesidir. Emek, bu taleple aynı zamanda doğanın da var olma hakkını savunmuş olmaktadır.

SONUÇ

Ülkemizdeki HES karşıtı direnişler, kapitalizmin şiddetlenen saldırısının, emeğe sahip çıkma ile doğayı savunmayı, ekolojik talepler ile emeğin taleplerini birleştirdiğini, ve bu anlamda mücadelenin zeminine sınıfsallığı yerleştirirken, tabanını genişletmek için de imkan yarattığını göstermektedir. Emek eksenli bir kolektif hak kavramsallaştırması da -ekolojik talepleri de göz önünde bulundurduğu süreç- hem süreci anlamaya, hem de bunun imkanları üzerine düşünmeye yardımcı olacaktır. Bu metnin de derdi tam da böyle bir denemedir.

KAYNAKÇA

- Aykut, Ebubekir (2011) *İnsan Hakları: Eleştirel Yaklaşımlar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Barlow, Maude (2008) *Mavi Sözleşme, Küresel Su Krizi ve Su Hakkı Mücadelesi*, İstanbul: Yordam Kitap (çev. Barış Cezar).
- Bürkeç, Yalçın ve Metin Özüçürlü (2011) "21. Yüzyılda Toplumsal Hak Mücadelelerinin Sınıf İçeriğı", Bürkeç, Yalçın vd. (der.) *Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri* içinde, Ankara: Nota Bene.
- Donnelly, Jack (1998) *International Human Rights*, Colorado: Westview Press.
- Dünya Bankası (2011) "Natural Capital Accounting", (<http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/TOPICS/EXTSDNET/0,,contentMDK:23168586~pagePK:64885161~piPK:64884432~theSitePK:5929282,00.html>, 25.01.2011).
- Ercan, Fuat (2010) "Su Kullanım Hakkı Anlaşması: HES'leri ve HES'ler üzerinden Değişimi Anlamak" (http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=31808, 15.04.2012).
- Ercan, Fuat (2011) "AKP ile Doğanın Sermayeye Dönüştürülmesi Hızlandı", *Birgün*, 23 Ocak (http://www.birgun.net/report_index.php?news_code=1295793805&year=2011&month=01&day=23, 23 Ocak 2011).
- Harvey, David (2004) "Yeni Emperyalizm: Mülksüzleşme Yoluyla Birikim", *Praksis*, (11).
- Harvey, David (2001) *Spaces of Capital*, New York: Routledge.
- Harvey, David (2008) "The Right to the City", *New Left Review*, (53).
- İMO Su Yapıları Kurulu (2012) "Türkiye'de Hidroelektrik Enerji ve HES Uygulamalarına Genel Bakış" (http://www.imo.org.tr/resimler/dosya_ekler/d8c5e9986a1c41b_ek.pdf?dergi=260, 14.01.2012).

IV. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu

- Kartal, Filiz (2009) "Suyun Metalaşması, Suya Erişim Hakkı ve Sosyal Adalet" (http://topraksuenerji.org/haberler/su_hakki/Suyun_Metalasmasi__Filiz_KARTAL.pdf, 05.12.2011).
- Kılıç, Seyfi (2009) "Su Yönetiminde Yeni Bir Yaklaşım: Su Hakkı", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27 (2).
- Losco, Joseph ve Leonard Williams (1992) *Political Theory: Classical Writings, Contemporary Views*, New York: St Martin's Press.
- Marx, Karl (2004) *Kapital* (Birinci Cilt), Ankara: Sol Yayınları.
- Özdemir, Ali Murat ve Ebubekir Aykut (2010) "Marksizm ve Hak Kavramı: Kuramsal Bir Yaklaşım Denemesi", *İnsan Hakları Yıllığı*, 28.
- Özdemir, Ali Murat ve Ebubekir Aykut (2011) "Liberalizm ve Haklar", Yalçın Bürkev vd. (der.) *Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri* içinde, Ankara: Nota Bene.
- Özüğürlü, Aynur (2011) "İnsani İhtiyaçlardan Haklara: Sermaye Birikir ve Emekçiler Kendilerini Yeniden Üretirken", Yalçın Bürkev vd. (der.) *Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri* içinde, Ankara: Nota Bene.
- Sencer, Muzaffer (1986) *İnsan Hakları: Ana Kuruluşlar ve Belgeler*, Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları.
- Su Politik Çalışma Grubu (2012) "Acele Kamulaştırma mı Yoksa Acele Mülksüzleştirme mi?" (http://www.supolitik.org/acele_mulksuzlestirme.htm, 14.04.2012).
- Suyun Ticarileştirilmesine Hayır Platformu (2012) *Hidroelektrik Santral (HES)'ler, Suyun ve Su Havzalarının Metalaştırılması*, İstanbul: TMMOB İstanbul İl Koordinasyon Kurulu.
- Suyun Ticarileştirilmesine Hayır Platformu (2012) "Yaşamı ve Yaşam Alanlarını Savunanlar Birleşiyor" (<http://sthp.org/index.php?view=article&catid=35:platform-etkinlikleri&id=119:sonucbildirgesi&format=pdf>, 10.02.2012).
- Suyun Ticarileştirilmesine Hayır Platformu (2010) "Suyuna, Toprağına, Ormanına, Emegine Sahip Çıkanlar Buluşuyor Forum Sonuç Deklarasyonu" (<http://sthp.org/images/sonuc%20deklarasyonu.pdf>, 10.02.2012).
- Şirin, Tolga (2011) *Uluslararası Su Hakkı Sempozyumu Kitabı* (Diyarbakır, 5-6 Kasım 2010), İstanbul: Sosyal Değişim Derneği (<http://www.suhakki.org/wp-content/uploads/2011/03/dybrksempweb.pdf>, 02.09.2011).
- Topçu, E. (2009) *Bir İnsan Hakkı Olarak Su Hakkı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Van der Pijl, Kees (2004) "Human Rights as Neo-Liberal Aesthetics: Transnational Intervention for Possessive Individualism", Paper for the Fifth Pan-European Conference, Hague.
- Yılmaz, Gaye (2011) "Suyun Ticarileşmesi Su Kıtılığını Daha da Arttıracak" (http://www.supolitik.org/sundays_zaman_tr.htm, 05.12.2012).
- Yılmaz, Gaye (2010) "Bütün Renkler Kirleniyordu... Praksis'ten Kaçış Sürecinde Su Hakkı Mücadeleleri", *Praksis*, (24).
- Yılmaz, Gaye (2009b) *Suyun Metalaşması: Kıtılığın Nedeni Kıtılığa Çare Olabilir mi?*, Ankara: SAV Yayınları.
- Yılmaz, Aslı (2009a) "Yeni Sağcı Su Politikası Kavramları: Fiyatlandırma, Su Hakkı, Özerklik-Katılım", *Memleket Siyaset Yönetim*, 4 (10).